

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Dergisi

The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

İslam Hukukunda Farz-ı Kifâye Kavramının Sosyal
Hayattaki İşlevi

The Function of the Concept of Fard al-Kifâya in Islamic Law in So-
cial Life

Yazar / Author

Alimcan BUĞDA

Dr.Öğr. Üyesi, KSÜ İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri
İslam Hukuku Anabilim Dalı, Kahramanmaraş / TÜRKİYE

abugda@ksu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-3190-0146>

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 15/03/2023

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 24/06/2023

Makale Yayın Tarihi: 30/06/2023

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Haziran/ June

Yıl/Year: 21 Sayı/Issue: 41 Sayfa /Page: 1-30

Atıf/Citation: Buğda, Alimcan. "İslam Hukukunda Farz-ı Kifâye Kavramının Sosyal Hayattaki İşlevi". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (Haziran 2023), 1-30. <https://doi.org/10.35209/ksuifd.1265792>

• Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

İslam Hukukunda Farz-1 Kifâye Kavramının Sosyal Hayattaki İşlevi

Öz

Fayda temelli bir dünya görüşünün daha ön planda tutulduğu günümüzde, Müslümanların Allah'ın rızasına uygun bir yaşama biçimini nasıl oluşturacakları büyük önem arz etmektedir. Müslümanların dünya ve ahiret saadeti için İslâmî öğreti dayanaklı, salt iyilik temelli ulvi bir hedefler edinmeleri gerekir. İlahi emre muhatap olan Müslümanların öğretilerine uygun biçimde yaşamalarını mümkün kılmak için söz konusu ortam ve şartlarda; içtimai, iktisadi, hukukî, politik, sağlık, güvenlik ve teknolojik vb. alanlarda İslami bilincin gerektirdiği gibi hareket etmeleri elzemdir. Bu manada ilahi emirler Müslümanların hayatının her yönünü kapsar. Bu ilahi emirler; Müslümanların yapıp etmekte oldukları veya terk ettikleri her eylemi nitelendirir yani doğruluğunu, yanlışlığını veya yapıp yapılmaması gerektiğini belirler. İslam hukuk literatüründe buna Şer'î hüküm veya teklifi hüküm tabiri kullanılır. Bu hükümler şahsi ya da içtimai görevler belirlerken çoğu zaman içtimai nizamı amaçlanmaktadır. Müslüman mükellefler Rablerine, kendilerine ve çevrelerine karşı sorumluluk sahibidirler. İşte tam burada, konumuz olan farz-1 ayn ve farz-1 kifâye Müslümanların bu sorumluluk hususunda bilgilendirilmesi ve yönlendirilmeleri devreye girmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Mükellef, Teklifi Hüküm, Farz-1 Ayn, Farz-1 Kifâye.

The Function of the Concept of Fard al-Kifâye in Islamic Law in Social Life

Abstract

In today's world, where a utilitarian worldview is more prominent, it is of great importance how Muslims can create a way of life that is in accordance with Allah's pleasure. For the sake of the bliss

of the world and the hereafter, Muslims should adopt a lofty goal based on Islamic teachings, based on pure goodness. In order to make it possible for Muslims, who are the addressees of the divine command, to live in accordance with their teachings, it is essential that they act as required by Islamic consciousness in the social, economic, legal, political, health, security and technological fields, etc. in the said environment and conditions. In this sense, divine commands cover every aspect of Muslim life. These divine commands qualify every action that Muslims do or abandon, i.e. they determine the rightness, wrongness or not to be done. In Islamic legal literature, this is referred to as a sharī'a ruling or a proposed ruling. These rulings establish personal or collective duties, often with the aim of social order. Muslim taxpayers are responsible to their Lord, to themselves and to their environment. This is where the fard al-'ayn and fard al-kifāya, which are our subject matter, come into play in informing and guiding Muslims about this responsibility.

Keywords: Islamic law, taxpayer, propositional judgment, fard al-'ayn, fard al-kifāya.

Giriş

Kur'an'da “*Onu biçimlendirip ona ruhumdan üfledim*”¹ hitabıyla şerefli bir varlık ve halife olarak yaratıldığı belirtilen insanoğluna yüklenen bir takım fonksiyon, sorumluluk ve görevler vardır. Özellikle Allah'a inanan Müslüman toplumu için halifelik, adeta Cenab-ı Allah'ın “Benim adaletimi yeryüzünde yürürlüğe koyunuz, dünyayı imar ediniz, nimetime ulaşamayanlara, bunları ulaştırınız.” şeklindeki bir ilahi buyruk mahiyetindedir. Yüce Yaratıcı ilk insanın yeryüzüne yerleşmesinden itibaren her devirde her topluma bu görev ve sorumluluklarını hatırlatacak peygamberler göndermiştir. Peygamberler her dönemde insanlığa kendi fonksiyonunu, görev ve sorumluluklarını hatırlatmakla kalmamış, her biri ilahî prensipler doğrultusunda bilfiil bu vecibeleri kendileri uygulamış, kendine

¹ *Kur'an Yolu* (Erişim 28 Nisan 2023), el-Hicr 15/29.

inananlara bunun nesilden nesile aktarılması tavsiyesinde bulunmuştur. İslâm Peygamberi; 23 senelik nübüvvet sürecinde tüm insanlığa yaratıcı ile sağlıklı ilişki kurmanın yolunu göstermiş, ilahî adaleti yeryüzünde gerçekleştirerek dünyanın imarı ve barışını temin etmeye ve Allah'ın nimetinin tüm insanlığa ulaştırılmasına gayret etmiştir. Hz. Peygamber bu ilahî hükümleri ve ilkeleri yaşadığı dönemde bizzat uygulamış, kendine inanan Müslümanların uygulamalarını gözetmiş ve yetiştirdiği sahabeler vasıtasıyla kıyamete kadar gelecek Müslüman nesillerden bu görevin takipçisi ve uygulayıcısı olmasını istemiştir.

İslam, Müslümanların yeryüzündeki hayat serüveninin her aşamasında ilahî emirler doğrultusunda hareket etmesini ve yapacağı her işte kamunun menfaatinin öne çıkarmasını istemiştir. Dolayısıyla bir iş toplumun menfaati dikkate alınarak ve ilahî emir telakki edilerek yapıldığında birer ibadet hüviyeti kazanarak içsel (derûnî) boyutu da kuşatılmış olmaktadır. Genellikle kapitalist bir kültürün hâkim olduğu günümüz dünyasında maalesef Müslüman toplumu bu görevleri yerine getirmek için gayret göstermek yerine “Yarabbi mazlumları koru, işimizi kolaylaştır, nimetini esirgeme, aç ve açıkta olanları doyur ve giydir.” diye daha çok dua ederek bu işi çözmeye çalışmaktadır. Hâlbuki Cenab-ı Allah'ın Müslümanları sorumlu tuttuğu vecibeler bazen şahsi görevlerimizi bazen de toplumsal görevlerimizi belirlemektedir.

Yüce Yaratıcı kendine inanmış, âkil ve buluğ çağına gelmiş (mükellef) kimselere bazı mükellefiyetler (sorumluluklar) yüklemiştir. Hüküm koyucunun yükümlü tuttuğu bu şer'î hitap, mükellef sayılan kişilerden bir işi yapmasını veya yapmamasını istemiş ya da onu o işte muhayyer bırakmıştır. Bu tür hükümler ve vecibeler, insanlara bazı külfetler yüklediği için fıkıh eserlerinde buna “teklifi hüküm” adı verilmiştir. Bir vecibe veya teklifi hüküm, herkesin bizzat kendisine ayrı ayrı terettüb ediyorsa buna “farz-ı ayn” denmiştir. Onu birilerinin yerine getirmesi durumunda, başkalarının üzerindeki yükümlülüğün düşmesine gerekçe teşkil etmez; bilakis herkes fert fert ayrı ayrı birer

mükellef olarak Rabbinin katında o işten mesuldür. Ancak bazı toplumsal görev ve hizmetler var ki – bunların bazıları uzmanlık ister- herkes o görev ve hizmeti yerine getiremeyeceğinden toplumun bazı kesimlerince yerine getirilmesi yeterli görülmüştür. İslam hukukunda toplumsal menfaat nitelikli bu çeşit vecibelere de “farz-ı kifâye” denilmiştir.

Bu bağlamda farz-ı ayn daha çok Yüce Yaratıcı'nın her Müslümanın kendine yüklediği namaz ve oruç gibi kişisel sorumlulukları ifade etmektedir. Farz-ı kifâye ise tüm Müslümanlardan cenaze namazı gibi başkalarına ve çevresine yönelik yüklenmiş olan toplumsal sorumlulukları ifade etmektedir. Farz-ı ayn her bir şahsın yerine getirmesi gerekirken farz-ı kifâyeyi toplum içerisinde kendilerinde yeterlilik bulunan birkaç kişi toplum adına yerine getirebilmektedir. Zira farz-ı kifâyeden toplumsal bir maslahatın gözetilmesi, beşeri ilişkilerin düzenlenmesi ve toplumsal nizamın yerine getirilmesi amaçlanmaktadır. Örneğin hayatını kaybeden bir mü'mine karşı görevlerimiz onu yıkamak, kefenlemek, cenaze namazını kılmak ve defnetmektir. Bu maslahat veya görev yerine getirildiği vakit, kim tarafından yerine getirildiğine bakılmaksızın farz-ı kifâye ifâ edilmiş ve ilk etapta yakınları başta olmak üzere mesuliyet dairesi kapsamındaki toplumun üzerinden mesuliyet (vecibe) düşmüş olur. Bu vecibeler silsilesi imkan dahilinde olan herkesin üzerinde farzdır. Söz konusu farz-ı eğer ilk etapta erkekler yerine getiremiyor, imkânları yetmiyor veya ihmalkârlık yapıyorsa ve bu nedenle maslahat gerçekleştirilmezse kadınlar yerine getirir. Hiç kimse söz konusu farz-ı yerine getirmiyorsa ilk etapta bütün mahalle sakinleri cenazeden sorumlu olur. Birileri bu görevi üstlenmez ve maslahat gerçekleştirilmez ise herkes bu günaha ortaktır. Farz-ı aynda ise durum farklıdır. Zira farz-ı aynda her bir mükellef o fiilin yerine getirilip getirilmemesinden bizzat kendisi sorumlu olup sevabı da günahı da bizzat kişiyi ilgilendirmektedir.

Bu makalede İslam hukuk usulü eserlerinde teklifi hüküm bölümünde farz bahsinde dile getirilen farz-ı ayn ve farz-ı kifâye

ayrımından yola çıkarak, farz-ı kifâye olarak nitelendirilen hükümlerin Müslümanların toplumsal hayattaki etkisi ve İslam hukuku açısından bağlayıcılığı ele almaktadır. Böylece İslam dini açısından her bir Müslümanın, toplum binasının birer tuğlaları olarak kamunun yararı doğrultusunda yaptığı iş ve eylemler ilâhi emir telakki edilerek yapıldığında rızayı ilahinin kazanılması umulur.

1. Farz

Arapça “f-r-z / فرض” kelimesi, türev olarak “sert bir şeyi kертmek, belirlemek, kesip parçalara ayırmak; beyan etmek, bir şeyi belirgin hale getirmek, belirlemek, kesinleştirmek, kuşatmak, vazife kılmak, emretmek, vacip kılmak”, isim olarak da “tereddüt oluşturacak şüphe, eksiklik ve fazlalık ihtimali bulunmadığından dolayı kesinlik kazanmış, takdir edilmiş ve kesinleştirilmiş, belirlenmiş, pay, nasip”² gibi manalara gelir. Fıkıh usulünde ise farz kavramı, Cenab-ı Allah’ın hem delâlet hem de subût yönünden kat’î olan delillerle mükelleften yapılmasını kesin ve bağlayıcı tarzda istediği fiilleri ifade etmektedir.³

Fıkıh mezhepleri arasında teklifi hükümlerden farz ve vacip terimlerinin istimali konusunda farklılıklar söz konusudur. Hanefiler farz ve vacip ayrımını Şari’ tarafından emredilen bir fiilin delilinin kat’î veya zannî oluşuna göre yapmışlardır. Eğer hükme bağlanan bir delilin delâleti ya da subûtu şüphe duyulmayacak kadar kat’î/kesin ve bağlayıcı tarzda istendiğinde ona farz terimini kullanırken, delilin delâleti ya da subûtu zannî ise onu, vâcip terimiyle ifade ederler. Yani Hanefilere göre farz şer’î bir meselenin kendisiyle şüphe bulunmayan subûtu ve delaleti yönünden kat’î bir delille sabit olup, artırma ve eksilmeye ihtimal bulunmayan, yapılması kesinlikle istenilen hükümdür. Namaz, oruç, hac ve zekât ibadeti böyledir.⁴

² Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mukerrem İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414 /1993), 7/202-206.

³ İbrahim Kâfi Dönmez, “Farz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12/184.

⁴ Ahmed b. Muhammed Abdulaziz Buhari, *Keşfu’l-esrâr* (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2009), 2/437; Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî* (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 2005), 87-88; Ebu’l-Berekat Hafızuddin Abdullah b.

Vâcib ise “şerî’ bir meselenin dayandığı delilin sübûtu kat’i, delâleti zannî veya sübûtu zannî, delâleti kat’i bir tarzda emredilmesi ve terk edilmesinin yasaklamasıdır.” Yani kendisinde bir yönüyle zannî bir delilden dolayı şüphe bulunan, diğer yönüyle kat’i bir delilden dolayı bağlayıcı tarzda yapılması gerekli olan şeydir. Örneğin namazda Fatiha suresinin okunması ve tâdîl-i erkana riayet edilmesi, Kâbe’yi tavaf için abdestli olmak, vitir namazı, kurban kesmek ve Ramazan ayında fitre sadakası vermek gibi hususlar vâcib olan hükümlerdendir.⁵

Diğer mezhepler ise, Hanefiler’in farz olarak nitelendirdiği sübutu ve delâleti kat’i bir şekilde yapılması kesin olarak istenilen fiiller için “vâcib” terimini kullanırlar. Bunlara göre teklifi hükümlerde farz ve vacip kavramı eş anlamda kullanılmaktadır.⁶ Hanefiler diğer mezheplerden farklı olarak vâcibi, farz ile sünnet arasında ayrı bir teklifi hüküm olarak değerlendirmişlerdir. Hanefilerin vâcib olarak nitelendirdiği hükümleri diğer mezheplerin de kimi zaman farz, kimi zaman mendup olarak nitelendirdiği görülmektedir. Meselâ Hanefilerde vâcib olarak görülen fitir sadakası ve namazda Fatiha suresini okumak gibi hususlar diğer mezheplerce farz anlamında vâcib olarak görülürken kurban kesmek ve vitir namazı ise diğer mezheplerde mendup kabul edilmiştir.⁷

Farz, Kur’ân, mütevatir sünnet gibi “sübûtu ve delaleti kat’i” bir delille sabit olduğundan ilim, itikat ve amel bakımından bağlayıcıdır. Farz, delâlet ya da subût bakımından kat’i olduğundan ilm (kesin bilgi) ifade eder. Farz itikadi yönden Şari’ tarafından farz olarak

Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, *Şerhü metnü’l-Menâr* (Dımaşk: Daru’l-Beyrûti, 2010), 183-184.

⁵ Abdullah b. Ömer ed-Debûsî, *Takvîmü’l-edille fi usûli’l-fikh* (Beyrut: Mektebetü’l-‘Asriyye, 2006), 82-83; Abdulaziz Buharî, *Keşfu’l-esrâr*, 2/437-438; Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, 87-88; Nesefî, *Şerhü metnü’l-Menâr*, 184; Muhammed b. Feramurz b. Ali Molla Husrev, *Mir’atü’l-vusûl ila ilmi’l-usûl* (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2012), 276-277; Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usûlü* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2016), 136.

⁶ Ali b. Muhammed Âmidî, *el-İhkâm fi usûli’l-ahkam* (Dımaşk: el-Mektebetü’l-İslamî, 1402 / 1982), 1/97-99; Ahmed b. Ali b. Burhân el-Bağdâdî, *el-Vusûl ile’l-usûl* (Riyâd: Mektebetü’l-Maârif, 1983), 1/81.

⁷ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, 87-88; Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 135.

nitelendirilen bir emrin inkârı Allah'ın kesin ve bağlayıcı emrini reddetme ve kale almama sayılmasından dolayı kişiyi dinden çıkarır. Farz-ın ameli yönden Allah'ın buyruğuna uyma iradesi göstermiş olmasından dolayı yerine getirenler dinen övgüye lâyık kabul edilir ve sevap kazanır. Farz bir amelin terk edilmesi kat'î bir delille emredilmiş olmasından dolayı mazereti olmaksızın terk eden dinen kınanmaya ve uhrevî cezaya müstahak olur.⁸ Vâcib de zannî bir delille Şâri' tarafından yapılması istenilen bir fiil olup vâcib bir fiilin yerine getirilmesi dinen övgüye lâyık kabul edilir ve sevap kazandır, terki ise uhrevî azabı gerektirir. Ancak vâcibi inkâr eden kimsenin dinden çıktığına hükmedilmez.⁹

Farz, Şâri' tarafından istenen şeyin zamanına, belirli olup olmamasına, miktarına ve ifa eden kişiye (mükellef) göre çeşitli kısımlara ayrılmakla birlikte bu çalışmada farz-ı ifa eden kişi (mükellef) açısından taksimi üzerinde durulacaktır. Buna göre farz "farz-ı ayn" ve "farz-ı kifâye" olarak ikiye kısıma ayrılır. Farz-ı ayn Şâri'nin her bir mükelleften ayrı ayrı yapmasını bizzat istediği şeydir. Yani, her bir mükellefin Şâri' tarafından emredilen şeyi teker teker yerine getirmeye zorunlu olması ve bazılarının yerine getirmesinden dolayı yükümlülüğün kalkmamasıdır. Mesela, beş vakit namaz böyledir. Zira kendisine namaz farz olan her bir mükellefin bu ibadeti bizzat yapması gerekmektedir. Başka birilerinin namaz fiilini yerine getirmesiyle geride kalan mükelleflerden namaz ibadeti düşmemektedir.¹⁰ Farz-ı kifâye ise araştırmanın esas inceleme alanını

⁸ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 87-88; Nesefî, *Şerhü metnü'l-Menâr*, 183; Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/437-438; Mahmud Esad İbn Emin Seydişehri, *Telhîs usûli'l-fikh* (İzmir: Nikulayiyd Matbaası, 1313 / 1895), 442.

⁹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 82-83; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 87-88; Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/437-438; Molla Hüsrev, *Mir'atü'l-vusûl ila ilmi'l-usûl*, 276-277; Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türki el-Mısri el-Minhâcî ez-Zerkeşi eş-Şâfiî, *el-Bahru'l-muhit fi usûli'l-fikh* (Kâhire: Dâru'l-Kütübî, 1994), 1/233-235; Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *el-Mahsûl* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 1/95-96; Dönmez, "Farz", 12/184; Apaydın, *İslam Hukuk Usûlü*, 136.

¹⁰ Mahmud Esad, *Telhîs usûli'l-fikh*, 442; Ahmed Yaman- Halit Çalış, *İslam Hukukuna Giriş* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013), 205; Alpaslan Alkış, *İslam Hukuk Usûlü* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2020), 51.

oluşturduğundan ayrı bir başlık altında incelenecektir.

2. Farz-ı Kifâye

Farz-ı kifâye, kesinleştirmek, vacip kılmak anlamındaki “farz” kelimesi ile yetmek, ihtiyacı karşılamak, başka bir ziyadeye ihtiyaç duymamak, yeterli olmak, kâfi gelmek anlamındaki “kifâye” kelimesinin oluşturduğu sıfat tamamlaması olan “Farz-ı Kifâye”nin, fakihler tarafından birçok tanım yapılmıştır. İmam Şâfiî (ö. 204) *er-Risâle*’sinde cihat konusunda görüşünü bildirirken, cihadın namaz, oruç, zekât ve hac gibi bir farz olmadığını, muhtemelen Şâri’in cihadı farz kılma maksadının kifâi olduğunu, kâfirlerle savaş halinde savaşa katılanların farz olan cihadı idrak edeceğini, katılmayanlara nafîle olacağını ve günahkâr olmayacağını dile getirmiştir.¹¹

İlk dönem Hanefî usulcülerinden Cessâs (ö. 370) farz-ı kifâye’yi “Şâri’in hitabının cihâd ve cenaze namazı gibi topluma yapıldığı gerçi bu hitap herkese yapılmış ise de onun farz-ı onlardan malum insanlara hasredilmiş olan ve o kişilerin başkalarına vekaleten yerine getirmekle mükellef olunan şey”¹² olarak tanımlarken Şâfiî hukukçu Subkî (ö. 771) “şeriatta bizzat failine bakılmaksızın yerine getirilmesi istenen mühim bir şey”¹³, Mâlikî hukukçu Şâtibî de (ö. 790) “toplumun onunla ayakta durduğu, bireylerin onsuz ayakta kalamayacağı ve toplumun geneli adına başkasının gerçekleştirdiği şey”¹⁴ olarak tanımlamıştır. Son devir hukukçularından Ömer Nasûhî Bilmen (ö. 1971) ise farz-ı kifâyeyi “mükelleflerden bir kısmının yapmasıyla diğerlerinden farziyeti sakıt olan vazife.”¹⁵ şeklinde tarif etmiştir. Bu tanımlara göre farz-ı kifâye, Şâri’nin bütün mükelleflerden ayrı ayrı değil de bir

¹¹ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risâle* (Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbi, 1939), 363.

¹² Ebû Bekr Ahmed b. Ali Cessâs er-Râzî, *el-Fusûl fi’l-usûl* (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2010), 1/328.

¹³ Tâcuddin Abdulvahhab b. Ali es-Sübki, *Cem’u’l-cevâmi’ fi usûli’l-fikh* (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2002), 17.

¹⁴ İbrahim b. Musa Muhammed el-Girnâti eş-Şâtibi, *el-Muvâfakât fi usûli’l-ahkâm* (Kâhire: Dâr İbn A’ffân, 1997), 2/301.

¹⁵ Ömer Nasuhî Bilmen, “Ahkam-ı Şer’iyye ve Ahkam-ı Fıkhiyye”, *İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi*, 2 (1964), 62.

topluluk içinden bir gruptan yapmalarını istediği şey olup bir topluluk içindeki mükelleflerden bazılarının yerine getirmesiyle diğerlerinden sorumluluğun kalktığı ve hiç kimsenin günahkâr olmadığı fiillerdir. Şayet kifâi farz olan bir ameli mükelleflerden hiç kimse yerine getirmezse herkes günahkâr olmaktadır ki mesela cenaze namazı böyledir.¹⁶

Farz-ı kifâye'de esas olan şey, topluma fayda sağlayan ve kamu yararı olan bir işin toplum içinden malum bir kesimin veya kişinin onu yerine getirilmesiyle gerçekleşmiş olmasıdır. Şârî' bunun gibi hususlardaki sorumluluğu (farz-ı) malum fert veya fertlerden istemiş, bu sorumluluğun ifa edilmesini kişi dikkate alınmaksızın toplumun tamamından istemiştir. Zira bu tür faydanın meydana gelmesi söz konusu vâcibin (sorumluluk) her bir mükellef tarafından yapılmasına bağlı değildir.¹⁷ Eğer topluma fayda sağlayan, ona güç getirebilecek belli bir kişi veya kesimin yerine getirmesiyle o boşluğun doldurulduğu bir görevi toplumun tamamı ihmal eder, içinden hiçbir fert yerine getirmez ise toplumun tamamı ondan sorumlu tutulur. İlk başta o işe güç getirebilecek ve o işe ehil olan kimseler için kifâi olan bu farz, onu malum şahıs veya grup tarafından yerine getirilene dek aynî farz şekline dönüşür ve herkes günahkâr olur.¹⁸

Bir amelin farz-ı kifâye olması için iki şart söz konudur. Birincisi, Şerî' yönden o işin yapılmasında direk veya dolaylı olarak Müslümanlara menfaat ve bir yararın sağlanması ya da onlardan bir zararı def etmesidir. İkincisi ise bir işi bir defa yaptıktan veya bir grup yerine getirdikten sonra, tekrar yapmakla bir menfaat sağlamayan veya bir maslahatın gerçekleşmemiş olmamalıdır. Örneğin bir insan boğulmak üzereyken onu kurtarmak için bir kişi suya atladıktan ve kurtardıktan sonra, başka birinin suya girmesinde herhangi bir maslahat söz konusu değildir. Aynı şekilde aç birini doyurmak ve çıplak

¹⁶ Molla Hüsrev, *Mir'atü'l-vusûl ila ilmi'l-usûl* 276-277; Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *Kitâbu't-ta'rifât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 1165.

¹⁷ Alkış, *İslam Hukuk Usûlü*, 63.

¹⁸ Şihabüddin Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İdris el-Mâlikî el-Karâfî, *Şerhu Tenkihu'l-fusûl* (Kâhire: Şirketü't-Tabâa el-Fenniye el-Muttahida, 1973), 155.

birini giydirmek de böyledir.¹⁹

2.1. Farz-ı Ayn ile Farz-ı Kifâye Arasındaki Farklar

Farz-ı ayn ile farz-ı kifâye arasında hüküm (vücûb) ve mahiyet açısından herhangi bir fark olmamakla beraber farz olan bir ameli yerine getiren mükellef/ler ve bağlayıcılık açısından bazı farklar bulunmaktadır.

2.1.1. Umûm ve Husus Bakımından fark

Fıkıh literatüründe farzın, aynî ve kifâî olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Farzın iki kısma ayrılmasının nedeni Şâri'nin kendisinden o farzı yerine getirmesini istediği veya o farzı yerine getirmesi gereken mükellef/lerin bilinmesine yönelik olmasındandır. Yani fakihler farzı mükellefin tamamını ve malum bir kısmını kapsama açısından aynî ve kifâî ayırımına gitmişlerdir. Bu taksimde istenilen şey Şâri'nin ifâsını istediği mükelleftir. Ancak bazı usûlcüler iki farz arasında bir fark olmadığını belirtmişlerdir. Mesela, Âmidî (ö. 631) el-İhkâm isimli eserinde bir farzın vücûp ve bağlayıcılık açısından aynî vâcip ile kifâî vâcip arasında farkın olmadığını her iki vacibin herkesi kapsadığını alanına aldığını dile getirmiştir.²⁰ İbn Burhan el-Bağdâdî (ö. 518) de el-Vusûl İle'l-Usûl isimli eserinde aynı görüşü ifade etmiştir.²¹

Fıkıh usulcülerinin çoğunluğu farz-ı ayn ve farz-ı kifâye arasında bir fark olduğunu dile getirmişlerdir. Örneğin Karâfî (ö. 684), el-Furûk isimli eserinde “*Farz-ı Kifâye ve Farz-ı Ayn Kaidesi Arasındaki Fark*” adlı bir başlık açmış orada bu iki farz-ın arasındaki farkı anlatmıştır. Karâfî fiili maslahatı tekrar eden ve maslahatı tekrar etmeyen diye iki kısma ayırmış beş vakit gibi maslahatı tekrar eden farzları aynî farz, suda gark olmak üzere olan kişiyi kurtarma gibi

¹⁹ Abdülkerim Muhammed b. Ali en-Nemle, *el-Mühezzeb fi 'ilmi usûli'l-fikhi'l-mukârin* (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 1/216.

²⁰ Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm* (Dimaşk: el-Mektebetü'l-Arabî, 1983), 1/99.

²¹ Ahmed b. Ali b. Burhân el-Bağdâdî, *el-Vusûl ile'l-usûl* (Riyâd: Mektebetü'l-Maârif, 1983), 1/81.

maslahatı tekrarlanmayan farzları ise kifâî farz olarak isimlendirmiştir.²² Keza İbn Neccâr (ö. 972) fiilleri maslahatı tekrar eden ve maslahatı tekrar etmeyen diye iki kısma ayırmış, farz-ı kifâye'yi Şâri'nin bizzat failine bakılmaksızın Şâri' tarafından mükelleften gerçekleştirilmesi istenilen önemli şey olduğunu söylemiştir.²³ İsnevî de (ö. 772) farz-ı aynı talep edilen şeyin özelliğine göre her birine muayyen olarak farz kılınan şey, farz-ı kifâye'yi ise vacip olan bir farz-ın herkese farz olmasına rağmen bir kısım insanın onu yerine getirmesiyle diğerlerinden onun günahının düştüğü farz olarak tanımlamıştır.²⁴

2.1.2. Fazilet Bakımından Fark

Farz-ı ayn ile farz-ı kifâye arasında fazilet açısından bir farkın olup olmadığı hususunda fakihler arasından görüş ayrılığı söz konusudur. Cüveynî (ö. 478) gibi bazı âlimler, farz-ı kifâye'nin farz-ı ayn'dan daha faziletli olduğunu savunmuşlardır. Bunlara göre farz-ı kifâyeyi yerine getirmek Allah katında derece kazanma ve Allah'a kurbet bakımından farz-ı ayndan daha üstündür. Çünkü mükellef farz-ı aynı terk ettiğinde sadece kendisi günahkâr oluyor, yerine getirdiğinde ise yine sadece kendisi sevap kazanıyor. Eğer farz-ı kifâye olan bir farz terk edildiğinde ise günahı o fiili yapabilecek herkesi kapsıyor ve farz-ı kifâye de o farz-ı yerine getiren kimse hem kendini hem de o farza muhatap olan herkesi günah ve cezadan kurtarmış oluyor.²⁵ Bazı rivayetlerde İmâm Şâfiî'nin de farz-ı kifâye'nin farz-ı ayndan daha faziletli olduğu yönünde görüş dile getirdiği söylene de İmâm Şâfiî'nin "el-Üm" adlı eserinde farz-ı ayn'ın farz-ı kifâye'den daha faziletli olduğunu dile getirmiştir.²⁶

²² Şihabüddin Ebû'l Abbas Ahmed b. İdris el-Mâlikî el-Karâfi, *el-Furûk* (Mısır: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.), 1/127-128.

²³ Muhammed b. Ahmet b. Abdülaziz b. Ali el-Fetühî İbn Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr* (Riyâd: Mektebetu'l-Abikân, 1993), 1/374-375.

²⁴ Abdurrahim b. el-Hasan el-İsnevî, *et-Temhid fî tahrîci'l-furû' 'ala'l-usûl* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1981), 74-75.

²⁵ İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâli Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâi en-Nisâbüri, *Ğuyâs ü'l-ümem fî't-tiyâsi'z-zulem* (Katar: Mektebetü İmâmü'l-Haremeyn, 1981), 358-359.

²⁶ Alâüddin Ebu Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâ' fî tertibi's-Şerâi'* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), 7/ 98.

Başta İmâm Şâfiî olmak üzere fakihlerin çoğunluğu farz-ı ayn'ın farz-ı kifâye'den daha faziletli olduğunu kabul etmektedirler. Kasânî (ö. 587) farz-ı ayn'ın farz-ı kifâye'den daha öncelik taşıdığını söylemiştir.²⁷ İbn Âbidin de (ö. 1252) "Bir emir âm (genel) olduğunda hafif, bir emir hâss olduğunda ağır olur" kaidesi çerçevesinde farz-ı ayn olan bir işin daha meşakkatli olmasından dolayı farz-ı kifâye'den daha faziletli olduğunu ifade etmiştir.²⁸ İmâm Gazâlî de (ö. 505) "bir kimse farz-ı ayn olan bir ameli yerine getirmeden (üzerinde farz-ı ayn mükellefiyeti varken), farz-ı kifâye olana bir iş ile meşgul olursa ve bunun doğru olduğunu iddia ederse yalan söylemiştir." diyerek farz-ı ayn'ın farz-ı kifâye'den daha faziletli olduğunu belirtmiştir.²⁹

Fakihlerin çoğunluğu Hz. Peygamber'in farz-ı kifâye olan cihâd'a annesinin izni alınması doğrultusundaki hadisi ve borçlunun borç verenin izni olmaksızın cihâd'a gidilemeyeceği hakkındaki görüşten hareketle farz-ı kifâye olan bir iş için, farz-ı ayn olan bir amelin terk edilemeyeceği görüşünde ittifak etmişlerdir.³⁰

2.1.3. Farz-ı Ayn ve Farz-ı Kifâye Arasındaki Diğer Farklar

Farz-ı ayn ve farz-ı kifâye arasındaki diğer farklar da şu şekilde ifade edilebilir:

-Farz-ı aynda şer'î hitap, her bir mükellefin bizzat kendisine yüklenmişken, farz-ı kifâye'de ise şer'î hitap şahıslara ayrı ayrı değil de genel olarak mükelleflerin tamamına yöneliktir.

-Farz-ı aynda sevap sadece o fiili yapana, günah da sadece o fiili terk edene yüklenirken, farz-ı kifâye'de ise sevap o fiili yerine getirenlere ve o fiili yerine getirmeye yardımcı olanlara ve onları teşvik edenlere kısacı onda hissesi olan herkese yüklenir. O fiil terk

²⁷ *el-Mevsua'tu'l-fikhiyetü'l-Kuveytîye* (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 1983), 32/154.

²⁸ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulaziz İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtâr 'âla'd-dürer'l-Muhtâr* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1966), 1/42.

²⁹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî el-Tûsî, *İhyâü ulûmi'd-dîn* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/ 42-43.

³⁰ Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türki el-Mısri el-Minhâcî ez-Zerkeşi eş-Şâfiî, *el-Mensûr fi'l-kavâidi'l-fikhiyye* (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 1985), 1/339; Kâsânî, *el-Bedâiü's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, 7/98.

edildiğinde de onun günahı o fiili yerine getirmeye gücü yetenlere, yardımcı olmayanlara ve teşvik etmeyen kısacası gerçekleşmesi için hisse katmayan herkesi kapsar.

-Farz-1 ayn her zaman birey için farz ayn olarak kalır ve kifâi farza dönüşmezken, farz-1 kifâyede ise kifâi farz olan bir iş hiç kim-
senin üstlenmemesi durumunda aynî farza dönüşebilmektedir.

-Farz-1 ayn mükellef sayılan her bir ferde ilk baştan itibaren tayin edilmiş ve mükellefiyet yüklenmiş sayılırken, farz-1 kifâye ise onu başlayan kişiye başladığı andan itibaren tayin edilmiş ve mükellefiyet yüklenmiş sayılır.

-Farz-1 kifâye toplumun genel nitelikli dini ve dünyevi maslahatıyla alakalı konuları kapsarken, farz-1 ayn ise herkesi kapsayan ve herkesin onunla ayrı ayrı imtihana tabi tutulan konuları ihtiva etmektedir.

-Farz-1 ayn olan bir konu mükellef tarafından yerine getirilmediğinde yapılması için icbar edilirken, Farz-1 kifâye olan bir işte mükellef zorlanamaz.³¹

2.2. Farz-1 Kifâye'nin Masâlihe-i Mürsele ile İlişkisi

Sözlük olarak faydalı olan şeyi elde etmek, zararlı olan şeyi gidermek, uzaklaştırmak yani “*celb-i menfaat, def-i mazarra*”³² gibi anlamlara gelen maslahat kavramı, fıkıh terminolojisinde istislâh, maslaha ve masâlihe-i mürsele şeklinde kullanılır. Maslahatın zıddı da mefsedettir. *Mesâlih-i mürsele*, “Hükümün kendisine bağlanması ve üzerine hüküm bina edilmesi, insanlara bir fayda sağlayan veya onlardan bir zararı gideren fakat muteber veya geçersiz sayıldığına dair belirli bir delil bulunmayan manalardır”³³ şeklinde tanımlanmaktadır. Maslahat hakkında şer’î yönden muteber sayılıp sayılmaması bakımından üç gruba ayrılmıştır. Bunlar; belirli bir nassa

³¹ İbn Neccâr, *Şerhu'l-kevkebi'l-Münîr*, 1/374-375.

³² Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî el-Tûsî, *el-Müstesfâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 174.

³³ Alkış, *İslam Hukuk Usûlü*, 224.

dayandırılarak Şar'îin geçerli saydığı "mu'tebere" maslahat, açık bir nassa ve şer'î bir hükme aykırı olan ve geçersiz sayılan "mülga" maslahat ve Şâriin geçerli yahut geçersiz olduğuna dair herhangi bir değerlendirmede bulunmadığı veya kendisine kıyas edilebilecek birer nassla yahut icma ile sabit bir hükmün de bulunmadığı "mürsele" maslahattır. Mesalih-i mürselede, bir şer'î hükmün gerekçesi olmaya elverişli ve üzerine hüküm bina edilebilecek münasip bir vasıf bulunması şartı da aranmaktadır. Maslahat ile ilgili olarak diğer bir ayrım da Gazzâlî tarafından dile getirilmiştir. Gazzâlî'ye göre makâsidü's-şerî'â bağlamında maslahatlar, dinin ana gayelerinin muhafaza edilmesi ve gözetilmesi esasında fert ve toplum hayatındaki ihtiyaç, önem derecesi ve karşılanan meşakkat ve duyulan ihtiyacın turu açısından zarûriyyât, haciyât ve tahsiniyyât şeklindeki sıralamasıdır.³⁴

Gazzâlî "*celb-i menfaat, def-i mazarra*" ifadesi ile "insanların yaratılmış amacına paralel olarak onları ıslah etme ve bu amacı gerçekleştirmede Şâriin ve dinin gözettiği gayeyi gözetmeyi" kastettiğini ifade etmektedir. Şâriin ve dinin gözettiği gayenin de "zarûrât-ı hamse" olarak da ifade edilen "din, can, nesil, mal ve aklın muhafazası" olduğunu, bu beş esası korumaya yönelik olanın maslahat ve bu esası telef etmeye yönelik olanının da mefsedet olduğunu dile getirmektedir.³⁵

Masâlihe-i mürsele ile ilgi kaynaklar değerlendirildiğinde, maslahatın bir yönüyle İslam hukukunun genel amaçlarını formüle ederken, diğer bir yönüyle de insanların bireysel ve toplumsal var oluşunun sürekliliğinin gözetildiği söz konusudur. İslam hukuku açısından bu iki boyutun birbirinden ayrı düşünülmesi zaten söz konusu değildir. Gazzâlî farz-ı kifâye'yi "*dünya işlerinin onsuz ayakta*

³⁴ Karâfi, *Şerhu Tenkihü'l-Fusûl*, 446; ez-Zerkeşi, *el-Bahrü'l-muhîṭ fi usûli'l-fikh*, 8/83; Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh* (Beyrut: Dâru'l-Kâlem, ts.), 84; Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 79; İbrahim Kâfi Dönmez, "Maslahat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/79.

³⁵ Gazzâlî, *el-Müstesfâ*, 174.

*durması mümkün olmayan şey*³⁶ olarak tanımlarken, bir bağlamda makâsidü’ş-şâri’â açısından “zarûrât-ı hamse” olarak da ifade edilen din, can, nesil, mal ve aklın muhafazasını ve birey ve toplumun maslahatının dikkate alınması gerektiğine vurgulamaktadır.

2.3. Farz-1 Kifâiye’nin Fürû-i Fıkha Yansımaları

Klasik fıkıh eserlerinde meseleler ele alınırken ve mükellef için bağlayıcılığı açısından meselenin hükmü açıklanırken, sık sık “Farz-1 Kifâiye” tabirinin kullanıldığına rastlanır. Bunlara dikkatlice bakıldığında bir kısmının ibadet ve uhrevî yönü ağır basan konular, bir kısmının da dünyevi yönü ağır basan konular olduğu görülmektedir. Gazzâlî ve Nevevî, ilmi “Ulum-i Şer’iyye–Ulum-i Akliyye, ya da Ulumi Şer’iyye–Ulumi Dünyeviyye”³⁷ şeklinde bir ayırım tabii tutmuş, bunun bir kısmını da farz-1 kifâiye kapsamında değerlendirmiştir. Bu çalışmada da farz-1 kifâiye ibadet ve şer’î yönü ağırlıklı olan ve dünyevi yönü ağırlıklı olan şeklinde taksim edilerek incelenmiştir.

2.3.1. İbadet ve Şer’î Yönü Ağırlıklı Olan Farz-1 Kifâiye

Fıkıh literatüründe farz-1 kifâiye olarak nitelendirilen bazı meselelerin ibadet ve şer’î yönü daha ağırlıklıdır. Gazzâlî de bunları “aklın bulamayacağı ve Hz. Peygamber’den gelen ve ona dayandırılan hususlar”³⁸ olarak açıklamaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür.

2.3.1.1. Müslümanlar Arasındaki Kardeşliği ve Dayanışmayı Pekiştirici Sosyal Sorumluluk Kuralları

İslam özellikle kendi inanç sistemi içinde olan Müslümanlar arasında sıkı bir bağ kurmayı hedeflemiş, kardeşlik³⁹ ve dayanışma⁴⁰

³⁶ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’-d-dîn*, 1/16.

³⁷ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’-d-dîn*, I/16; Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Ravzatü’-t-tâlibîn ve ‘umdetü’-l-müftîn* (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslamiye, 1991), 10/223.

³⁸ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-dîn*, 1/16.

³⁹ el-Hucurât 49/18.

⁴⁰ Ebû İsâ Muhâmmed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî, *Sünenü’-t-Tirmizî* (Mısır: Mektebe Mustafa el-Bâbî, 1975), “es-Setrû ‘âle’l-Müslim”, 4/34 (No.1425).

içinde olmalarını emretmiştir. Bunları Hz. Peygamber'in "Müslüman'ın Müslüman üzerindeki hakkı beştir (başka bir rivayette altıdır): Selâm verenin selâmını almak, hastayı ziyaret etmek, cenazeye iştirak etmek, davet edenin davetine icabet etmek ve aksıran birine dua etmek."⁴¹ mealindeki ve benzeri hadislerinde, Müslümanların kendi aralarındaki sosyal görevlerini ve sorumluluklarını dile getirmiştir. Fıkıh literatürlerinde bunlardan cenaze iştirak etmek, selâmı almak ve aksına dua etme gibi bir kısım sosyal görevleri farz-ı kifâye olarak nitelendirilir. Bir kısmı da müekked sünnet veya sünnet olarak tanımlanmıştır.⁴² Mesela bir Müslüman öldüğünde onu yıkamak, kefenlemek, onun için cenaze namazı kılıp dua etmek ve gömmek, kısaca cenaze ile ilgili tüm işlemler farz-ı kifâyedir.⁴³ İslam dini insanın dirisi gibi ölüsüne de saygı duyulmasını emretmiştir. Onun için bir kişi öldüğünde onun İslami usullere uygun olarak yıkanması, kefenlenmesi ve namazını kılarak defnetmesi başta onların yakınları olmak üzere her bir Müslüman için kardeşlik görevidir. Farz-ı kifâye denince hemen hemen tüm fıkıh eserlerinde örnek olarak cenaze namazı verilmektedir. Bir Müslüman öldüğünde onun yıkanması, kefenlenmesi ve namazının kılınarak defnedilmesi Müslümanlar üzerine farz-ı kifâye olan bir ameldir.⁴⁴ Bir Müslüman öldüğünde bu görev malum kişiler tarafından yerine getirildiğinde başkalarının üzerindeki mükellefiyet kalkar. Eğer hiç kimse bu sosyal görevi yerine getirmez ve cenaze ortada kalırsa, herkes bu ihmalkârlık sebebiyle günahkâr olur.

2.3.1.2. Müslümanların İlim, Bilgi ve Eğitim Öğretim ile Hemhal Olma Sorumluluğu

Allah insanı diğer canlılardan farklı olarak akıldan ibaret

⁴¹ Muhâmmed b. İsmail b. İbrahim el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Dımaşk: Dâr İbn Kesîr, 2002), "Kitâbü'l-Cenâiz", 301 (No. 1240).

⁴² Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusul fi'l-usûl* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2013), 2/157.

⁴³ Hayreddin Karaman vd., *İlmihal* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 1/355.

⁴⁴ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 1/328; Kâsânî, *el-Bedâiü's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, 1/300-306, 5/90, 7/10.

büyük bir nimetle şereflendirmiş, onu akıldan dolayı muhatap (mükellef) kabul etmiştir. İslam dini, bir şahsın mükellef olarak kabul edilmesinde akli şart koşmuştur. Kişinin iman ve ibadetlerden ve dinin emirlerinden sorumlu olması için de ilk şart akıldır. İslam Dini ilme, öğrenmeye, bilmeye, bilgi edinmeye, öğretmeye, eğitmeye kısacası insan aklını geliştirici ve eşyanın künhünü algılamayı, kavramayı sağlayan her çeşit yöntemleri teşvik etmiş, onun zıttı olan cehaleti zem etmiştir. Kur'an'ın ilk âyetinin “Oku”⁴⁵ emri ile başlaması, “De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”⁴⁶, “Allah içinizden (gerçekten) iman etmiş olanları ve ilim sahibi olanları yüksek derecelere çıkarırsın.”⁴⁷ ve “Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar.”⁴⁸ mealindeki ayetler bize okumanın ne denli önemli olduğunu ve bilgi sahiplerinin Allah katında ne kadar değerli olduğunu vurgulamaktadır. Hz. Peygamber "Allah beni bir muallim (öğretici) olarak gönderdi."⁴⁹ diyerek kendisini öğretici ve eğitici olarak tanımlamış, tüm ümmetine “İlim öğrenmek her Müslüman’a farzdır.”⁵⁰ diyerek ilim öğrenmenin önemini vurgulamış ve sorumluluk yüklemiştir. İslam toplumunda "Beşikten mezara kadar ilim tahsil ediniz" deyimini yerleşmiş, hayat boyu ilim ile meşgul olmanın dinin bir emri telakki edilmiştir.

Fakihler bu ve benzeri ayet ve hadislerden yola çıkarak, ilim öğrenmeyi farz-ı ayn olan ilim ve farz-ı kifâye şeklinde iki kısma ayırmışlardır; Farz-ı ayn olan ilim, kişinin kendi yaratıcısı Allah’a inanma ve ona kulluk etmek olan İslam dinin inanç, akide, ibadet ve helal – haram gibi her bir Müslümanın İslam dinini sağlam yaşayabileceği ilmihâl bilgisi düzeyde bilgilerdir. Farz-ı kifâye olan ilim ise, Gazzâlî'nin tanımladığı gibi “yapılmadığı zaman o belde ahalisinin

⁴⁵ el-Alak 96/1-5.

⁴⁶ ez-Zümer 39/9.

⁴⁷ el-Mücâdele 58/11.

⁴⁸ Fâtır 35/28.

⁴⁹ Ebû Abdillâh Muhâmmed b. Yezid İbn Mâce el-Kazvîni, *Sünen-i İbn Mâce* (Kahire: Dâru İhyai Kütübü'l-Arabî ts.), “Fazlül-‘ulemâ”, 1/83 (No. 229).

⁵⁰ İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, “Fazlül-‘Ülemâ”, 1/81 (No. 224).; Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid* (Kahire: Mektebetü'l-Kudüsî, 1994), “Kitâbü'l-İlm”, 1/119 (No. 242).

zarar gördüğü şeydir.”⁵¹ Yani Müslüman toplumunun dünyevi hayatta ayakta kalabilmesi ve düşmanlara muhtaç olmadan kendi izzet ve şerefiyle yaşayabilmesini sağlayan insani ihtiyacı giderecek değişik alanlardaki meslekleri öğrenmesi ve ilerletmesine yönelik bilgidir. Cessâs, bazı durumlarda ilim öğrenmenin cihâd gibi İslam’daki en önemli ibadetten daha faziletli olduğunu dile getirmiştir.⁵²

2.3.1.3. Emir bi’l-Ma’rûf Nehiy Ani’l-Münker Sorumluluğu

İyiliği emretmek ve kötülükten menetmek anlamına gelen “emir bi’l-ma’rûf nehyi ani’l-münker”, İslam dininin Müslüman birey ve toplumuna yüklediği en önemli görevlerden biridir. Ma’rûf, Allah’a itaat olarak kabul edilen, O’na yakınlaşmaya vesile olan, şeriatın maslahat olarak gördüğü ve insanlar için bir fayda sağladığı ve onlar için iyilik olarak kabul edilen söz ve fiillerlerdir. Münker de “Allah’a isyan sayılan, şeriatın vukuunu sakıncalı gördüğü söz ve eylemlerdir. İslam dininin genel ilke ve amaçlarına bakıldığında maruf; insanların fitratına uygun olan ve toplumun yapageldiği (örf – adet), benimsediği ve İslam’ın tasvip ettiği ve yapılmasını gerekli gördüğü söz ve eylemleri göstermektedir. Münker de insan fitratına aykırı olan ve toplum vicdanını rahatsız eden, İslam’ın ruhuna uygun olmayan ve yapılmasını yasakladığı veya hoş karşılamadıkları söz ve eylemleri göstermektedir. Diğer bir ifade ile “emri bi’l-ma’rûf nehyi ani’l-münker, fert ve toplum hayatına İslam dini, akıl ve maşerî vicdan tarafından benimsenen inançların, değerlerin ve yaşama tarzının hâkim kılınması; dinin, aklın ve sağduyunun reddettiği her türlü kötülüğün önlenmesi yolunda ferdi ve toplu gayretleri, siyasî ve sivil önlemleri ifade etmektedir.”⁵³

Müslüman âlimler Kur’an-ı Kerim’deki “*İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar*

⁵¹ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-dîn*, I/16.

⁵² Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân* (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2013), 3/153-154.

⁵³ Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Mustafa Çağrı, "Emir bi’l-ma’rûf nehyi ani’l-münker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11/1139.

kurtuluşa erenlerdir."⁵⁴ ayetindeki ve bunun hadislerdeki yansımalarını dikkate alarak iyiliğin yeryüzüne hâkim kılınması ve toplum içinde yaygınlaştırılması, kötülüğün de önlenmesi, bunun için gereken tüm tedbirlerin alınması olarak algılamıştır. Kısacası faziletli ve erdemli bir toplumun oluşturulması ve yaşatılması için gösterilen çaba ve faaliyetini "emri bi'l-ma'rûf nehyiani'l-münker" şeklinde tanımlamışlardır. Âlimlerin çoğunluğu "emir bi'l-ma'rûf nehyi ani'l-münker" hükmünün kitap, sünnet ve icmâ' deliline dayanarak farz-ı kifâye olduğunu dile getirmişlerdir.⁵⁵

2.3.1.4. Devlet Müdafaası, Asayiş ve Güvenliğin Sağlanması (Cihâd) Sorumluluğu

İslam hukukçuları insanın canı, aklı, dini, malı ve neslinin korunmasını kutsal beş temel ilke ve dokunulmaz değerler olarak tanımlamış, bunların muhafazası için bazı önleyici hükümler getirmiş ve bunlara zarar veren her türlü kötülüğü de kesin bir şekilde yasaklamıştır. İslam dini devlet ve adaleti bu değerlerin koruyucusu ve hak hukukunun teminatı olarak tanımlamış, devletin dış düşmanlara karşı güvenliğini temin etmek ve kendini güvence altına almak için cihadı koruyucu "meşru savaş" ve önleyici birer tedbir ve vasita olarak görmüştür.

Cihad kelimesi İslam hukuk literatüründe ilk anlamda ilâhi emirleri öğrenmek ve ona göre yaşamaya gayret göstermek ve toplum içinde iyiliğin yaygınlaşması ve kötülüğün ortadan kaldırılmasına çalışmaktır. Bu da devletin ve sivil toplum kuruluşlarının toplumu İslami değerler doğrultusunda sistemli olarak eğitmesi, devletin iç güvenliği ve asayişini sağlaması, kötülöklere karşı kolluk kuvvetlerinin

⁵⁴ Âl-i İmrân 3/104.

⁵⁵ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/37-38; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye* (Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-Arabî, 1999), 391; Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1972), 2/ 23; Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ali el-Haraşî el-Mâlikî, *eş-Şerhu's-Sağîr 'alâ Muhtasarı Halîl* (Mısır: el-Matbaatu'l-Kübrâ el-Emiriyye, 1899), 3/109; Çağrıçı, "Emir Bi'l-Ma'Rûf Nehiy Ani'l-Münker", 11/1139.

ortak hareket etmesi, sivil toplum kuruluşlarının da devletin ulaşamadığı hususlarda ortak hareket etmesi ve bireylerin de bunları içselleştirerek çaba göstermesiyle mümkün olacaktır. Diğer bir anlamıyla cihad Müslüman olmayanlara İslam'ı tebliğ etmek, kişinin kendi nefesine ve şeytani içgüdülerine ve etrafındaki kötülöklere karşı durmak, mücadele etmek, yanı sıra konunun hukuki sonuçlarıyla ilgilenmesi bakımından cihadı daha çok "meşru savaş" kapsamı üzerinden izah etmişlerdir. Her bir Müslümanın canını, aklını, dinini, malını ve neslini koruyabilmesi için her şeyden önce kendi ülkesinin ve devletinin var olması; devletinin ayakta kalabilmesi içinse düşmanlara karşı güçlü olması gerekir. Bunun için de her zaman askeri, savunma, güvenlik, ekonomi, sağlık, eğitim ve teknoloji gibi alanlarda elinden gelen çabayı sarf etmesi; bu yönde kendini güçlendirmesi gerekir. Her Müslümanın başta kendi ülkesi olmak üzere yeryüzünde haksızlığın ve zulmün ortadan kaldırılması ve fitnenin yok edilmesi için gayret etmesi, cihad yapması gerekir.⁵⁶ Cessâs, ülke savunması ve cihâdın kaçınılmaz olduğu durumlarda idarecinin ve ordunun faysık olması durumunda dahi cihâd edilebileceğini dile getirmiştir.⁵⁷

2.3.2. Dünyevî Yönü Ağırlıklı Olan Farz-ı Kifâye

Bazı fakihler, farz-ı kifâyeyi tanımlarken ve detaylandırırken ilim ve meslek açısından şer'î olmayan, dünyevi olan diye tanımlamıştır. Söz gelimi Gazzâlî ilmi şer'î olan ve şer'î olmayan diye iki kısma ayırmış, şer'î olmayana da "övülen" ve "zem edilen" diye iki kısma ayırmıştır. "övülen" ilmi de "dünya işlerinin maslahatıyla ilişkili olan" ve "dünya işlerinin onsuz ayakta durması mümkün olmayan, insan hayatının bekasında ihtiyaçlı olan şey" diye tanımlamıştır. Gazzâlî bunları tıp, matematik, sınai türden meslekler, tarım, dokumacılık, siyaset terzilik ve hacamat gibi kendi döneminde revaçta bulunan ilim ve

⁵⁶ Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Alimcan Buğda, "İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve Cihad", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 37 (Nisan 2021), 195-213.

⁵⁷ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/154.

mesleklerle örneklendirmiştir.⁵⁸

İzzeddin b. Abdüsselâm ise “Tıp da şeriat gibidir, şeriatı vazeden tıbbı da vaz etmiştir. Bunların hepsi maslahatı celb etme (fayda sağlama) ve mefsedeti (zararı) defetme açısından aynıdır.”⁵⁹ diyerek ilim ve meslekleri insanlara fayda sağlama açısından farklı olsa da mahiyet itibariyle bir olduğunu dile getirmiştir. Başka birçok fıkıh eserlerinde de farz-ı kifâye bağlamında dönemin koşulları doğrultusunda toplum hayatında elzem olan bu ve benzeri örnekleri bulmak mümkündür.

Sonuç

Cenab-ı Allah muazzam tasarım ile yarattığı kâinatı ve içini çeşitli nimetlerle donattığı dünyayı insan cinsine bir “emanet” olarak vermiş, yeryüzünde O’nun “halifesi olan insanların arasından kendisine inanan kimselere (Müslüman) o emanete sahip çıkma ve onu koruma bağlamında Peygamberler aracılığıyla bazı sorumluluklar yüklemiştir. Kur’an-ı Kerim ayetlerinde ve Hz. Peygamberin hadis ve sünnetlerinde Müslüman olan kimselere bu emanete sahip çıkma ve muhafaza etmeye yönelik birçok hüküm ve tavsiyeler bulunmaktadır. Bu görevler fıkıh usulü eserlerinde “mükelleflerin fiilleri” başlığı altında ele alınmıştır. Hükümler, dayandırıldığı nassın sübutu ve delaletinin kuvvetli olması yönünden farz, vâcip, mendup, mubah, tenzihen mekruh, tahrîmen mekruh ve haram şeklinde bir ayrıma tabi tutulmuştur. Fakihler, farzı ifa eden kişiye verilen vazife açısından farz-ı ayn ve farz-ı kifâye olarak ikiye kısma ayırmışlardır.

Fıkıh eserlerine bakıldığında farz-ı kifâye olarak tanımlanan hükümlerin genellikle umumiyet manası ifade ettiği ve sosyal nitelikte olduğu görülmektedir. Yani farz-ı kifâye nitelikli hükümler genellikle sosyal dayanışmayı ve yardımlaşmayı, toplumsal bağlamda toplumun genelinin her yönden ilerlemesi ve gelişimini sağlayıcı,

⁵⁸ Gazzâlî, *İhyâü’Ulûmi’d-dîn*, 1/16

⁵⁹ Abdüsselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm fi mesâlihi'l-enâm* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1991), 1/6.

ülkesinin kalkınması ve gelişmesi çerçevesinde toplumsal hareket alanına yönelik vecibeleridir. Bu sorumluluklar uygulama alanı ve zamanı açısından, imkân ve kabiliyet, kişi ve kurum bakımından bazı farklılıklar söz konusudur. Bu sorumlulukların bir kısmı bazen imkân ve kabiliyet yönünden toplumu yöneten ve yönlendiren sevk ve idare eden otoritenin ukdesine yüklenmiştir. Devlet toplumun can, mal, akıl, nesil ve dinin korunması ve muhafazasına yönelik gerekli tedbirleri almakla mükelleftir. Ayrıca toplum hayatının tikanıklığının ortadan kaldırılması için iş bölümü yapılması, yönlendirmesi, toplumun huzuru ve barışın tesisi adaletin sağlanması için gerekli hukuki düzenlemeler ve idari yapılar oluşturması, sevk ve idare etmesi devlet üzerine düşen bir vecibedir. Bazen de bu sorumlulukların bir kısmı toplumun gündelik ihtiyaçlarının giderilmesi ve dini değerlerin korunmasına yönelik devletin yapmadığı veya yapamadığı alanlarda erdemli toplum (hayırlı ümmet) oluşturma maksadıyla gönüllülük üzerine malum amaçla bir araya gelmiş olan sivil toplum kuruluşların uhdesine yüklenmiştir. İslam tarihindeki vakıflar, medreseler, kütüphaneler, şifahaneler ve günümüzdeki birçok hayır kurumları bunun örneğidir. Yine bu sorumlulukların bir kısmı fertlerin kendi aralarındaki akrabalık ve uhuvvet esasına dayalı olarak gönüllülük üzerine yapacağı sosyal sorumluluklardır.

Günümüz dünyasında Müslüman toplumun ister maddi ister manevi olarak içine düştüğü buhran ve geri kalmışlıktan kurtulması için hem dinini hem de dünyasını doğru anlamlandırması gerekir. Nitekim her Müslüman Kur'an-ı Kerim'in Kasas Sûresi 77. ayetindeki "*Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yer yüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez.*" emirlerinin gereği olarak ne ahireti için dünyayı göz ardı etmeli, ne de dünyalık için ahireti terk etmelidir. Doğrusu dünya hayatı ile ahiret hayatı arasında bir denge kurmalıdır. Bir Müslüman Cenab-ı Allah'ın bahsettiği dünyayı tahrip etmemeli, onun imarını ilahi görev olarak telakki edip onun için uğraşmalı, onun içinde barındırdığı

nimetlerden doğru şekilde istifade etmeli ve o nimete ulaşamayanlara onu buluşturmalı ve içinde yaşayan tüm varlıkların hak hukukunu korumak için yer yüzünde adaleti tesis etmelidir. Bir Müslüman bunları yaparken Allah'a inanmış bir mümin olarak O'nun emirlerini yerine getirme, ibadet telakki etme şuuru ve idraki içinde olmalıdır. Bu bilinç çıkar ve menfaat uğruna hareket eden değil, Cenab-ı Hakk'ın rızasını temel gaye edinerek ahlaklı ve erdemli birey ve toplumun oluşmasına yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Abdulaziz Buhâri, Ahmed b. Muhammed. *Keşfu'l-esrâr fi şerhi usûli'l-Pezdevî*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Abdüsselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdüsselâm. *Kavâ'idü'l-ahkâm fi mesâlihi'l-enâm*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991.
- Alkış, Alpaslan. *İslam Hukuk Usûlü*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2020.
- Âmidî, Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkam*. 4 Cilt. Dımaşk: el-Mektebetü'l-Arabî, 1402 / 1982.
- Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usulü*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2016.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*: İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. el-Burhân. *el-Vusûl ile'l-usûl*. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Maârif, 1983.
- Buğda, Alimcan. "İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve Cihad". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 37 (2021), 195-213.
- Buhârî, Muhâmmad b. İsmail b. İbrahim. *Sahihu'l-Buhârî*. Dımaşk: Dâr İbn Kesîr, 2002.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. 2 Cilt.

Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.

Cürcânî, Ali b. Muhammed. *Kitâbu't-ta'rifât*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *Ğiyâsü'l-ümem fi'ttiyâsi'z-zulem*. Katar: Mektebetü İmâmü'l-Haremeyn, 1401 / 1981.

Debûsî, Abdullah b. Ömer. *Takvîmü'l-Edille fi usûli'l-fikh*. Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 2006.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "Farz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/184. Ankara: TDV Yayınları, 1995.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "Maslahat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/79-84. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ'ü'ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Müstesfâ*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993.

Hallâf, Abdülvehhâb. *İlmü usûli'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Kâlem, ts.

Haraşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ali el-Mâlikî. *eş-Şerhu's-sağîr 'alâ Muhtasarı Halîl*. 7 Cilt. Mısır: el-Matbaatu'l-Kübrâ el-Emiriyye, 1899.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecmeu'z-zevâid*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudüsî, 1994.

İbn Âbidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulaziz. *Reddü'l-Muhtâr 'âla'd-dürri'l-Muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1966.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhâmmmed b. Yezîd el-Kazvinî. *Sünen-i İbn Mâce*. 2 Cilt. Kâhire: Dâru İhyai Kütübü'l-Arabî, ts.

- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mukerrem. *Lisanu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadır, 1993), 7/202-206.
- İbn Neccâr, Muhammed b. Ahmet b. Abdülaziz b. Ali. *Şerhu'l-Kevkebi'l-münir*. 4 Cilt. Riyâd: Mektebetu'l-Abikân, 1993.
- İsnevî, Abdurrahim b. el-Hasan. *et-Temhid fi tahrîci'l-furû' 'ala'l-usûl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- Karâfi, Şihabüddin Ebû'l-Abbas Ahmed b. İdris el-Mâlikî. *el-Furûk*. 4 Cilt. Mısır: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Karâfi, Şihabüddin Ebû'l Abbas Ahmed b. İdris el-Mâlikî. *Şerhu Tenkîhu'l-fusûl*. Kâhire: Şirketü't-Tabâa el-Fenniye el-Muttahida, 1973.
- Karaman, Hayreddin vd. *İlmihal*. 2 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Kâsânî, Alâüddin Ebu Bekr b. Mes'ud b. Ahmed. *Bedâiü's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986.
- Kur'an Yolu*. Erişim 28 Nisan 2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Mahmud Esad, İbn Emin Seydişehri. *Telhîs usûli'l-fikh*. İzmir: Nikulayiyd Matbaası, 1313 / 1895.
- Mâverdi, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb. *el-Ahkâmü's-sultâniyye*. Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-Arabî, 1999.
- Heyet, el-Mevsua'tu'l-fikhiyyetü'l-Kuveytüyye*. 45 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 1983.
- Molla Husrev, Muhammed b. Feramurz b. Ali. *Mir'atü'l-usûl fi şerhi Mirkâti'l-vusûl*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012.
- Nemle, Abdulkerim Muhammed b. Ali. *el-Mühezzeb fi 'ilmi usûli'l-fikhi'l-mukârin*. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- Nesefî, Ebu'l-Berekat Hafızuddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Şerhü metnü'l-Menâr*. Dımaşk: Daru'l-Beyrütî, 2010.

- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1972.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*. 12 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamiye, 1991.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Mahsûl*. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *Usûlü's-Serahsî*. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 2005.
- Sübkî, Tacuttin Abdulvehhab b. Ali. *Cem'u'l-cevâmi' fî usuli'l-fıkh*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Şafîi, Muhammed b. İdris. *er-Risâle*. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî, 1939.
- Şâtibi, İbrahim b. Musa Muhammed el-Girnâtî. *el-Muvâfakât fî usûli'l-ahkâm*. 6 Cilt. Kâhire: Dâr İbn A'ffân, 1997.
- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhâmmad b. İsâ b. Sevre es-Sülemî. *Sünenü't-Tirmîzî*. 5 Cilt. Mısır: Mektebe Mustafa el-Bâbî, 1975.
- Yaman, Ahmed - Çalış, Halit. *İslam Hukukuna Giriş*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013.
- Zerkeřî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî eş-Şâfiî. *el-Mensûr fî'l-kevâidi'l-fıkhıyye*. 3 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 1985.
- Zerkeřî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî eş-Şâfiî. *el-Baħrû'l-muhîṭ fî Usûli'l-Fıkh*. 8 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Kütübî, 1994.

The Function of the Concept of Fard al-Kifāya in Islamic Law in Social Life

Summary

The Almighty Creator has created man as an *ashraf al-makhlūq* (the most honorable creatures) with the identity of a fellow creature, different from other beings. He has placed all the beings in the heavens and on the earth at his service, and has imposed certain duties and responsibilities on him in this world. No matter how well-equipped and powerful human beings are, they are not capable of sustaining their lives alone. Therefore, he has to continue his life collectively in every environment. Every human being was created with different abilities and characteristics. With these abilities and characteristics, people need to establish healthy communication with the people and other beings around them in order to maintain their existence and life in a healthy way in society. It will then be possible for social life to continue in peace, security and tranquility, for human relations to act within the framework of solidarity and distribution of duties, and for each individual in society to fulfill their social responsibilities.

Allāh Almighty did not leave human beings alone on earth, He imposed some individual and social duties on them in this life, and made these duties a means of testing for eternal life, and sent Prophets to remind people of these duties and responsibilities in every age. Each Prophet reminded people of their functions, duties and responsibilities in their own time, and each of them became a leader and a good example to the society by actually practicing these obligations in line with the divine principles. The *muwaḥḥid* people who believed in the Prophets and followed his path followed his path after his death and contributed to the transmission of the *Prophet's* teachings from generation to generation. During his twenty-three years of prophecy, the *Prophet* (PBUH) showed all of humanity the way to establish a healthy relationship with the Creator, and endeavoured to realize

divine justice on earth, to ensure the construction and peace of the world, and to bring the blessings of Allāh to all mankind. The *Prophet* personally implemented these divine provisions and principles during his lifetime, observed the practices of the Muslims who believed in him and asked the generations of Muslims of his time as well as future Muslims until the Day of Judgement to be the followers and practitioners of this duty through the *Companions* he raised.

Allāh Almighty has imposed certain duties on Muslims who believe in Him through the Prophets. The obligations that Allah Almighty holds Muslims responsible for sometimes determine our personal duties and sometimes our social duties. These provisions are discussed under the title of "acts of the obliged" in the works of jurisprudence. The rulings are classified as obligatory, wājib, mandatory, mubāh, tenzihen makrūh, taḥrīmen makrūh, and ḥaram in terms of the proof of the naṣṣ on which they are based and the strength of their evidence. The jurists have divided it into two parts as fard al-'ayn and fard al-kifāya in terms of the person who performs it (mukallaḥ's actions). If an obligation or a monotheistic ruling is incumbent on each person individually, it is called "fard al-'ayn". If someone fulfills it, it is not a reason for others to be relieved of their obligation; on the contrary, everyone is individually responsible for it in the sight of their Lord. However, there are some social duties and services -some of which require specialization- that are deemed sufficient to be fulfilled by some segments of the society, since not everyone can fulfill those duties and services. This is because it is intended to pursue a social good, to regulate human relations and to fulfill the social order.

In the works of Islamic jurisprudence, the provisions of the nature of obligatory (kifāya) are generally obligations that ensure social solidarity and cooperation, the progress and development of the society in general in the social context in every aspect, and the social action area within the framework of the development and development of the country. Some of these responsibilities are sometimes imposed on the authority that manages and directs the society in

terms of means and capabilities. Other times, some of these responsibilities have been placed on the shoulders of non-governmental organizations that have come together voluntarily for the sublime purposes of creating a virtuous society (auspicious ummah) in areas that the state cannot or cannot do in order to meet the daily needs of the society and to protect religious values. Foundations, madrasa, libraries, healing centers and many charitable organizations in Islamic history are examples of this.

Islam requires Muslims to act in line with divine commands at every stage of their life adventure on earth and to prioritize the public interest in everything they do. Therefore, when a work is done by taking into account the interests of the society and taking into account the divine command, it is internalized in the inclusiveness of ma'rifa as well as worship. Unfortunately, in today's world, which is generally dominated by a capitalist culture, the Muslim community, instead of making an effort to fulfill these actual duties, tries to solve this task by praying more with the tongue and heart, "O Allāh, protect the oppressed, make our work easier, do not withhold your blessings, feed and clothe the hungry and vulnerable." However, in order for the Muslim society to get rid of the depression and backwardness it has fallen into, whether materially or spiritually, it should not neglect both its actual and heart duties by perceiving both its religion and the world correctly.

A Muslim should not destroy the world that Allāh Almighty has bestowed upon him, he should consider its reconstruction as a divine duty and strive for it, he should make proper use of the blessings it contains and bring them to those who cannot access them, and he should establish justice on earth to protect the rights of all beings living in it.

Keywords: Islamic law, taxpayer, propositional judgment, fard al-'ayn, fard al-kifāya.